

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

„... MINDENNEK VAN »AZONBAN«-JA”*

MORFONDÍROZÁSOK PAÁL ÁRPÁDRÓL,
NÉHÁNY KORTÁRSÁRÓL - MEG A KÖNYVÉRŐL

Paál Árpád: Válogatott írások. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Bárdi Nándor és Horváth Sz. Ferenc. A kézirat előkészítésében közreműködött: Katona Zsuzsa és Kovács Eszter, Hargita Kiadóhivatal – Székelyföld Alapítvány, Csíkszereda, 2020 (Székely könyvtár), 288 oldal

Aki kamaszkorában forgatta Tamási Áron és Kacsó Sándor memoárköteteit, két profilképet őrizhet Paál Árpádról. Tamási *Vadrózsa ága* című emlékezése szerint ő volt az az „áldott lelkületű és lúdtalpas ember”, aki főszerkesztői feladatkörébe tartozónak gondolta munkatársai – a könyvben konkrétan Nyirő József – családi botrányainak elsimítását is. Kacsó emlékiratainak első kötetéből meg az ahhoz gyűjtött háttéranyagból viszont 1980 körül kiderült számomra, hogy Paál – akinek „mélységes puritánsága szinte betegesen irtózott az álnokság minden fajtájától” – volt a Magyar Néppárt igazi szellemi vezetője, ideológusa, majd a Magyar Nemzeti Párttal való egyesülés után az Országos Magyar Párt népi és demokrata, a nemzetiségi kérdés megoldásában Jászi Oszkár elgondolásait zsinórmértéknek tartó, a *Napkelet* című folyóiratot és a *Keleti Újság* című napilapot szerkesztő, majd onnan kiszoruló csoportjának vezetője, aki magával a Kolozsvárra látogató Jászival is jó kapcsolatot ápolt. Később kénytelen volt kiegyezni az "arisztokratikusabb" pártvezetéssel – amely két napilapot is "kivásárolt alóla" –, miközben végig a párt egyik alelnöke maradt, s egy cikluson át parlamenti képviselője is volt. Húszas éveinkben már illetett róla tudnunk azt is, hogy az egyik társszerzője volt a romániai magyar kisebbségi közösséget a passzivitásból kimozdító, 1921-es röpiratnak, ami a köztudatban *Kiáltó szó* címmel él, és szerzőjeként Kós Károlyt szokás emlegetni, noha három, legalábbis egyenrangú írást tartalmaz: Kós címadó kiáltványán kívül Zágoni István *A magyarság útja* és Paál *A politikai aktivitás rendszere* című tanulmányait. Évtizedekkel később derítette ki a kutatás, hogy a politikai jégzajlás más tényezők miatt indult meg – de a füzet az önszerveződésnek így is fontos, alapeszméket rögzítő dokumentuma. Az is ismert tény, hogy Paál volt az Erdélyi Szépművés Céh hat alapítójának egyike, viszont – bár írt novellát is, sőt, 1928-ban szerződést kötött egy Kölcsey-regény megírá-

* Az írás a Székely önképzés a 19-20. században NKFI 1288-48. sz. program keretében készült.

sára – könyve a Céh kiadásában nem jelent meg, az *Erdélyi Helikon*ban pedig egyetlen írása sem olvasható (a *Pásztortűz*ben viszont több is). Egyetlen szépirodalommal is kapcsolatos munkáját érdekes módon az a szellemi neveltje, a vele kapcsolatban többször is említendő Kacsó adta ki Brassóban, az általa szervezett Hasznos Könyvtár közművelődési alsorozatában, aki az 1930-as években, különösen a második lustrumban már nem osztotta korábbi mestere akkori nézeteit, illetve akivel az erdélyi Magyar Párt-i politika két szélső pólusára kerültek. Jellemző Kacsóra, a *Brassói Lapok* harcos polgári demokrata egykori főszerkesztőjére, hogy memoárja második kötetében meglehetősen – a szó mai értelmében – szofisztikáltan írt korábbi főnökéről; az egykori mestere iránti megértő tisztelet akkor is megmaradt benne, amikor az – ahogy ma már erről is sokat olvashatunk – a III. Birodalom hívévé vált. Legalábbis az egyik olvasatban; egy másik megközelítés szerint akkor már a keresztényszocialista hivatásrendiség volt az eszménye, viszont a kisebbségek helyzetének rendezését Németország az európai külpolitikára gyakorolt hatásának megerősödésétől várta. Mindenesetre az egyik éppen ez években papírra vett naplójegyzetében Kacsó 1939-es magyarországi riportsorozatát, amely a Volksbund és a nyilasok ellenében a magyar függetlenségek szempontjából értékelte az „anya”-országi helyzetet, és az ellenzéki Bajcsy-Zsilinszky Endrét tekintette a jövő magyar vezető politikusának, úgy minősítette, mint amely „zsidó szempontok”-at követ. S Kacsóban volt annyi nagyvonalúság, hogy éppen ez évben az öt mocskoló lap főszerkesztőjét, Paált kérte meg arra, hogy sorozatába könyvet írjon a klasszikus magyar szabadelvűség egyik legnagyobb alakjáról.

Az utóbbi évtizedekben K. Lengyel Zsolt, Bárdi Nándor, Horváth Sz. Ferenc és újabban Főcze János adott közre fontos tanulmányokat Paálról. Ezek némelyikének fényében még nehezebben értelmezhető, hogy is van az, hogy az említett, *Emlékezések Kölcsey Ferencről* című könyvről és (ennek kapcsán) szerzőjéről demokrata publicisták oly elismerően írtak. Az elkötelezetten-megrögzötten nemzetiszocialista-ellenes és nagy filozófiai műveltségű Szenczei László, aki a *Helikon* szemleírójaként közvetve – egy francia cikket ismertetve – még Heideggernek is lekent egy szellemi pofont a náci rokonszenve (pontosabban, bár erről Szenczei nyilván nem tudott: náci volta) miatt, az akkor már ún. németbarát Paál munkájáról így írt: „Paál Árpád tanulságos könyvecskéje a »Hasznos Könyvtár« sorozatában jelent meg, de úgy megírásában, mint elgondolásában meghaladja a népnevelési szándékot és általánosabb értékelésre tarthat számot.”¹ Ligeti Ernő, akit utóbb a nyilasok gyilkoltak meg feleségével együtt, azt állítja lapjában, hogy Paál „az ő szemléletének és hajlamosságának leginkább megfelelő” történelmi személyiséget, „eszmény-

¹ SZENCZEI László: Két könyv Kölcseyről. Szentimrei Jenő: Ferenc tekintetes úr. Paál Árpád: Kölcsey Ferencről, *Erdélyi Helikon*, 1939, 7. szám, 516. p.

képét” választotta könyve hőséül.² S ha az ember még mindig azzal áltatja magát, hogy nagyjából eligazodik a két világháború közötti erdélyi magyar eszmetörténeti viszonyokban, végképp elveszíti a lába alól a talajt például amikor Horváth Sz. Ferenc egy-egy Paálról szóló tanulmányának³ olvasása közben eszébe ötlük, hogy 1939-ben milyen fiúi szeretettel ugyanerről a könyvről a „kommunista” *Korunkban* Szentimrei Jenő – aki szintén azt mondja, hogy az azért olyan jó, mert Paál Kölcseyben „saját szellemi és lelki elődjét találta meg”. S hogy szemlecikkemnek legyen még egy filológiai hozadéka, hadd hozakodjam elő azzal a talán ismeretlen adattal, hogy 1939. július 31-én, egy hónappal a világháború kezdete előtt, aznap, amikor magyar tömegek gyűltek össze a fehéregyházai csatamezőn, hogy fejet hajtsanak a 90 éve elesett Petőfi emléke előtt, a kisbaconi temetőben öt felnőtt írástudó és többnyire aktív közéleti személyiség a tíz éve halott Benedek Elek és felesége sírjához indult: az utólag már többek által jobboldali radikálisnak minősített Paál Árpád mellett négy *szabadkőműves*: Benedek Marcell, és az író szellemi fiai, eszményeinek letéteményesei: Tamási Áron, Kacsó Sándor és Szentimrei Jenő. (Maga Paál, gondolom, már régen nem volt páholytag – úgy tudjuk, 1913-tól volt szabadkőműves –, különben nem lehetett volna katolikus lap főszerkesztője. Tamási Áron, amikor a második bécsi döntés után valahol Budapesten megadták a kilövési engedélyt az erdélyi szabadkőművesekre, ezt nyilatkozta: „1935-ben feladtam a reménytelen harcot és magamban leszámoltam a kerettel, mely az én harcomban alkalmatlannak bizonyult”,⁴ csak hogy a szabadkőműves páholyok 1937-es romániai betiltása után Kacsóval és Szentimreivel együtt még tagja volt annak az erdélyi írócsoportnak, amely korábbi sikertelen kísérletek után előadókörutat tartott ruszinszkói és szlovenszkói – kárpátaljai és felvidéki – városokban, sőt Prágában is. Kacsó pedig egyértelműen leírta a memoárjában, hogy az előadócsoporthoz tagjainak a szervezés folyamányaként szabadkőműveseknek kellett lenniük.) „Paál Árpád annak idején a temetésen nem lehetett jelen. Mostani leutazásával ezt a mulasztást kívánta pótolni. Nem volt szükségünk hangos szavakra, mondom. Hirtelenében fűzött cserkoszorú jelzi csak a sírhant fejeénél, hogy jártak valakik, mesziről jött zarándokok, a kettős sírnál”.⁵ Ismétlem: Benedek Elek örökségének hordozóiként.

² LIGETI Ernő: Kölcsey-irodalom Erdélyben. Szentimrei Jenő: Ferenc tekintetes úr [Athe-neum, 1939.] – Paál Árpád: Emlékezések Kölcsey Ferencről [Hasznos könyvtár, 1939.], *Független Újság*, 1939, 16. szám, 13. p.

³ Főképp: *Az Erdélyi Lapok* ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben [1932–1940], *Regio*, 2004/3. szám, <<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00055/pdf/101-142.pdf>> (letöltve: 2021. 04. 28.).

⁴ TAMÁSI ÁRON: Vallomás. Nyílt levél szabadkőműves dologban, In: Uő: *Virrasztás*, Révai, [Budapest, 1943], 429. p.

⁵ SZENTIMREI JENŐ: Csöndes évforduló, *Brassói Lapok*, 1939. augusztus 2., 6. p.

Az inkább már a rendszerváltás környékén, illetve utána került be a képbe – amikor az erdélyi magyarság helyzetének megoldásához kerestek kulcsot és mintákat a szakemberek –, hogy Paál Árpád volt az egyike azoknak, akik az első kisebbségi korszakban autonómiatervet dolgoztak ki, ha nem is az egész romániai magyarságra vonatkozóan; 1931-ben készült el a székely közületek közművelődési önkormányzatához írt törvénytervezete.

Az én érdeklődésemet, különösen Bárdi egy korai tanulmányának⁶ olvasása nyomán, két párhuzamos szálon is fölkelte Paál személyisége. Azt feltételezem ugyanis, hogy az őszirózsás forradalom és különösen a proletárdiktatúrába való átmenet miatti – 1919 őszén kezdődő – magyarországi *progresszió*-ellenesség Erdélyben nem lehetett annyira éles, mint itthon. Ezt szerintem nem cáfolják a most kezemben tartott könyvben szereplő, az erdélyi szellemi beháborúra vonatkozó, s persze máshonnan is ismert utalások sem. Amint arra máshol igyekeztem már emlékeztetni azokat, akik az októbrizmust szimplán hazaárulásnak gondolják, Erdélyben (a Partium egy részét leszámítva) nem volt proletárdiktatúra. Nem volt vörös- és fehérterror, a román megszállás utáni szellemi és/vagy közigazgatási ellenállást a Népköztársaság tisztviselői vezették, őket, a Károlyi-rezsim kormánybiztosait és főispánjait tartóztatták le, tartották vizsgálati fogságban, állították hadbíróság elé a románok (Apáthy Istvánt és Paál Árpádot), így az erdélyi magyar társadalomtöredékben nem válhattak általánossá az októbrizmust a diktatúrába való természetes átmenetként, illetve hazaárulásként minősítő nézetek. Az akár durva belső viták ellenére ezért szerveződhetett meg és tölthetett be a magyar sajtóban s részben a politikában is lényeges szerepet Paál csoportja. Ugyanennek a kérdésnek másik oldala: a harmincas évek nemzetiszocialista szele nemegyszer éppen azokat csapta meg, akik az októbrista adminisztrációban szerepet vállaltak – talán elég itt csak Károlyi Mihály sógorára és hadügyminiszterére, Festetics Sándorra, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt megalapítójára, vagy éppen Paál Árpádra utalni; a lista egyébként meglehetősen hosszú. S bizonyára meglepő. Ennek lehetséges – más-más személyek esetében akár eltérő – okaival e recenzióban nem foglalkozom. Paál személyiségéhez viszont alighanem hozzátartozik az is, amit Kacsó jegyzett föl róla az 1924-es nagy kolozsvári újságírósztrájkra visszaemlékezve. A szerkesztőség vezetője, Paál, az újságírók mellé állt a kiadóhivatal igazgatóságával szemben, s az egyik vita után így fakadt ki: „Márpedig az embernek is két oldala van: a jobb és a bal. S úgy egész ember, ha megvan mind a kettő...”⁷

Bárdit több évtizede ösztökélte már a Kriterion Könyvkiadó egy Paál Árpád-publicisztikakötet összeállítására, és Horváth is tervezett hasonlót; sze-

⁶ BÁRDI Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen, *Aetas*, 1993/3. sz., 76–120. p.

⁷ KACSÓ Sándor: *Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971, 376. p., illetve <http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf2051.pdf> (letöltve: 2021. 04. 28.).

rencsére képesek voltak együttműködni és időt szakítani erre, így a könyv még helyet kaphatott a százkötetesre tervezett, lassan lezáruló Székely könyvtár sorozatban. A szerkesztőtárs, Horváth Sz. Ferenc volt az, aki több mint egy évtizeddel ezelőtt a *Paál-kérdést* az élére állította, tanulmányban elemezve a közíró jobboldali váltása utáni nagyváradai pályaszakaszának – pontosabban lapjának, az *Erdélyi Lapok*nak (később *Magyar Lapok*) – az ideológiáját. Nem végeztem ezzel kapcsolatos alapkutatásokat, így nem foglalhatok állást abban a kérdésben, hogy személyesen Paál felelős-e a lapjában megjelent nácibarát és antiszemita, 1933-ban még a vérvádat is felelevenítő szövegek megjelenéséért, vagy – amint sokan, így az *Erdélyi Lapok*kal határozottan szembekerülő, állásharcot vívó *Brassói Lapok* szerkesztői vélték – Scheffler Ferenc lapigazgató, illetve a kolozsvári szerkesztő, a számos ilyen jellegű cikket író Sulyok István. Ugyanaz a Sulyok, aki Kacsó emlékezete szerint egy évtizeddel korábban dühtől fuldokolva hazaárulózza a korábbi Néppárt vezetőit, Kóst és Paált, és azt terjesztette, hogy a *Keleti Újság*, majd az *Újság* körül tömörült kolozsvári székely írócsoport – Paál, Zágoni István, Nyirő József – meg Benedek Elek zsebébe gurulnak be a Moszkvából odagurigázott rubelek.⁸ Az *Erdélyi Lapok* kapcsán, illetve a sajtó akkori helyzetének tisztázásához is, úgy gondolom, még az egyes részkutatások megkezdése előtt – nemcsak e tárgy tisztázása miatt – mindenképpen figyelembe kell venni, amit Paál a visszatérés után az erdélyi sajtó szabadságáról mondott (ha túlzott, akkor pedig korigálni): „A 22 év alatt körülbelül öt-hat esztendő volt 1923–1929 között, amikor nem volt cenzúra fölöttünk, s az a cenzúra nemcsak törült írásainkból, de kivált az utóbbi időkben cikkeket is diktált reánk, amiket úgy kellett közölnünk, mintha a magunk jószántából írtuk volna. Ilyen rendszer folytán sok mindent kellett elhallgatnunk. Amíg cenzúra nem volt, azalatt is ügyészi felügyelet alatt állottunk, ami láthatatlan cenzúra gátlásával hatott reánk.”⁹ És van itt még tisztázatlan kérdés elég. Ha a németbarát és zsidóellenes cikkek abban a formában, ahogy megjelentek, mind a szerkesztők művei – természetesen ez, s így Paál személyes felelőssége sem zárható ki – miért érte meg a cenzúrának, hogy átengedje őket? Azt remélték, hogy segítenek (még nagyobb) éket verni a magyarok közé, egyrészt a zsidók a kisebbségről való leválasztásának propagálásával, másrészt a különböző politikai csoportok konfrontálásával? Vagy egyszerűen azért, mert a román sajtóban is divatos volt az antiszemitizmus? Azt nyilván tudniuk kellett, hogy a *Magyar Lapok* Németországból kolportált népközösségi eszméje a román állam integrációja ellenében hat. Igaz, már korán, az 1930-as évek elején *hivatalosan* is megjelentek a román politikában a hitlerizmus helyi változatai Vaida-Voevod miniszterelnökségével, majd pár év múlva Gogáéval. S azt biztosan tudták, amit az *Erdélyi Lapok* ezek

⁸ KACSÓ Sándor: Hazudni pedig nem szabad..., *Brassói Lapok*, 1936. november 1., [1.] p.

⁹ *Keleti Újság*, 1940. december 24., 11. p. (Paál válasza az *Eddig nem mondhattuk el... körkérdésre.*) (Az adott oldal fejlécén hibás, december 25-i dátum szerepel.)

szerint nem: a nemzetiszocialista eszmék érvényesítése csak a nemzeti többség szempontjából lehet „hasznos”, a kisebbségekből ellenkezőleg. Itt is igaz, amit Kacsó mondott éppen erről: hiába szövetkezik a bárány a farkassal – *ebből a szempontból* bárány marad (gondolom, mindaddig, míg föl nem zabálják). Horváth Sz. fönt említett, jól dokumentált cikkében az *Erdélyi Lapokat* sajnálatos módon csak az erdélyi magyar–magyar viszonyban, illetve felületesen a német–magyar–román trigonometriában szemléli (illetve a nyugati politikai katolicizmus zsidóellenességéről beszél), noha a jelenség megértéséhez nyilván számításba kell venni, hogy Európában ez időben jobb- és baloldalon egyaránt nőtt a népszerűsége a kollektivitásezsméknek, illetve erősödött a *vezérkomplexum*, a parancsuralmi rendszerek iránti fogékonyság, sőt igény. Ismerünk arra vonatkozó utalásokat, hogy Erdélyben például a nagyváradi lappal ellentétes táborban, elvileg demokrata és liberális polgárok között is. Európa területének túlnyomó részében már a II. világháború kitörése előtt a diktatúra valamilyen formája élt. Néhány országban éppen a szélsőjobboldalra sodródás megállítására vezették be.

Nyilván lesznek, akik írásban vagy legalább hátmögötti susmusokban föl fogják hánytorgatni, hogy Paál utóbbi korszakának úgymond uralkodó hangvételét a kötetben nem képviseli semmi – noha világos, hogy a könyvsorozat jellege (terjedelmi okok, elvi megfontolások) nem tette lehetővé, hogy a szerkesztők az egész életmű keresztmetszetét nyújtsák. A sorozat értékeket igyekeznek közvetíteni, nem az a dolga, hogy bemutassa és értelmezze Paál (bármily meghökkentő, részben elvi következetességből fakadó, a demokratikus érdekérvényesítés romániai esélytelenségének végleges belátása után bekövetkező) ideológiai fordulatát. Pult alól szerzett ismereteim szerint egyébként nevéhez köthető szélsőjobboldali radikális írások nincsenek is. E kötet egyik, ez utóbbi korszakban, 1937-ben írt tanulmányában (*Népkisebbségi világnézet?*, 248–268. p.) különben tételesen szerepel, hogy a nemzetiszocializmustól, a bolsevizmustól és a liberalizmustól legalábbis egyenlő távolságra áll, mindhárommal szemben. Másrészt Paálnak mint politikusnak a főhatalom-változás utáni első tíz éve a legfontosabb. Kéziratok hagyatéka a háború utáni első évek eszmetörténetének olyan kincsesbányája, amelynek ismerete nélkül összefoglaló történelmi monográfiát nem is lehet írni; ezt, vagy ennek legfontosabb darabjait folyamatosan hozzáférhetővé kell tenni. A két összeállító valamivel távolabbi tervei között szerepel ennek a terjedelmesebb Paál-kötetnek a kiadása is. Gondolom, most a terjedelmi korlátok tették lehetetlenné néhány klasszikus, viszont máshol hozzáférhető szöveg közlését, így a *Kiáltó Szó* mellé írt tanulmányét¹⁰ is. Az Ajánlott irodalom jegyzékében az összeállítók

¹⁰ <https://www.academia.edu/11527792/K%C3%B3s_K%C3%A1roly_Ki%C3%A1llt%C3%B3sz%C3%B3_Z%C3%A1goni_Istv%C3%A1n_A_magyars%C3%A1g_%C3%BAtja_Pa%C3%A1l_%C3%81rp%C3%A1d_A_politikai_aktivit%C3%A1s_rendszere_Cluj_Kolozsv%C3%A1r_1921_48_p> (letöltve: 2021. 04. 28.).

föltüntetik a szerző két igen fontos munkájának megjelenési helyét: *Emlékirat a semleges, független székely államról; Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján* (mindkettőt Bárdi tette közzé a *Magyar Kisebbségben*, a 2003-as, illetve a 2004-es évfolyamban – az előbbit kéziratból, az utóbbit a fönmaradt korrektúrapéldány alapján, Egyed Ákos másfél évtizeddel korábbi részletközlése után –, a cím alapján ezek is megtalálhatók a világhálón). Az előbbiből rögtön értelmezhetővé válik Paál egyik fontos (szintén csak az 1920-as évekre jellemző) szemléleti vonása: szerinte semmi nem olyan rossz, hogy ne lenne kötelező megpróbálni valami jót kihozni belőle.¹¹

Talán már ez a két cím is elárulja, hogy Paál – aki természetesen nem helyeselte Magyarország földarabolását, s még akkor is, amikor hadbíró-sági eljárás folyt ellene, kapcsolatot tartott fönn a magyarországi politikai körökkel, illetve szervezte a szellemi ellenállást, a Szellemi Frontot, a tisztviselő-mozgalmat – 1919-ben kényszermegoldásként, de azért sok érvet felhozva jogossága, sőt, állítólagos világtörténelmi szükségszerűsége mellett – „Tehát a semleges székely állam létesítése világháború”¹² –, a független székely államiságról álmodozott meghökkenően naivnak látszó, de valószínűleg inkább körmönfont emlékiratában. Ezt váltotta föl nála utóbb a Románián belüli önkormányzatiság indoklása, népszerűsítése, követelése. (Az elsőt ott-honi letartóztatásában, saját lakásában, „szuronyos őrizet” alatt írta; ezt azért szenvedte el, mert Udvarhely megyei alispánként a tisztviselőktől kivette az esküt a Magyar Népköztársaságra, illetve arra az esetre, ha Erdélyt leválasztaná Magyarországról, a Székely Köztársaságot propagálta.) A két szöveg között nyilván éles ellentmondás van. A tervezett Székely Köztársaság, úgy látom, szigorúan centralizált miniállam lett volna – a székely önkormányzat azonban Románia decentralizációját célozta. Nyilván azért, mert a politika az egzisztenciák tudománya. A Paál-életmű központi tétele az önkormányzatiság.

¹¹ Így kezdődik: „Nyugodtan át kell látnunk a helyzetet, hogy a háború leszerelése után támadt zavarok nem végső összeomlás tünetei voltak, s így ezekből reménytelenségeket nem meríthetünk. Ellenkezőleg, azok a zavarok az életösztön keresései voltak a bizonyosság után. Mindenki mindenét bizonytalanságban látván, a jövőre készülődött, gyűjteni és szerezni akart. A pénz után mindenki kapkodott, földet is akart osztani, lázongott az igazságtalan vagyontharácsolások miatt, és maga is harácsolni kezdett. Azért a lélek nem veszett el, és a távolabbi jövődők megerősítésének az eszménye bárkiben felkelthető. Sőt, éppen ebben a bizonyosságkereső lázasságban és zavarban a legkészségesebb minden lélek a magasabb bizonyosságok megsejtésére és mind melegebb átérzésére. Most a néplélek olyan meleg és olyan forró, hogy formába önthető, csak éppen jó forma kell hozzá”. Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*, *Magyar Kisebbség*, 20003/2-3., 120–133. p., <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2003_2-3_13.pdf> (letöltve: 2021. 04. 28.).

¹² Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*, *Magyar Kisebbség*, 2003/2-3. sz., 131. p. [120]–133. p.; <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00023/pdf/2003_2-3_120-133.pdf>, illetve <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2003_2-3_13.pdf> (letöltve: 2021. 04. 28.).

Paál szellemi súlyát, életművének jelentőségét elsősorban azok a publicisztikai szövegek adják meg tehát, amelyekben a kisebbségi élet első évtizedében kidolgozta egy olyan lehetséges népi és demokratikus (tehát nem „népi demokratikus”), részleteiben persze talán többször is változó, legalábbis alkalmazkodó kisebbségi politika elvi alapjait, amely több szálon továbbépült aztán számos erdélyi gondolkodó munkáiban. Szempontjai evidenciákká váltak; szövegbúvár legyen a talpán, aki eredetüket az értelmiségi közgondolkodásban ki tudja kutatni, s vissza tudja vezetni hozzá. S ha már Kacsót említettem, ő az egyik legszemléletesebb példa lehet erre: a korszak egyik legjelentősebb, minden totalitarizmust elutasító népi irányultságú-elkötelezett-ségű polgári demokrata publicista-szerkesztője a maga világnézeti alapjaira az 1920-as évek közepén abban a szellemi csoportban tett szert, amelynek Paál volt a kétségtelen vezetője. Egy akkori novellájának (*Magva szakad a búsulásnak*) ajánlása: „Paál Árpádnak mesélem el, szeretett bátyámnak, aki nekem világosságot küldött, hogy lássak.” Íme: Kacsó publicisztikája, a *Brassói Lapok*-nál végzett szerkesztői, végül főszerkesztői munkája részben úgy is értelmezhető, mint ennek az egykori közös világképnek a napról napra való kifejtése, továbbéltetése/-gondolása.

Az összeállítók az utószóban utalnak rá, hogy Paál Árpádnak legalább ezer cikke jelent meg nyomtatásban; még sohasem készült belőlük válogatás. Pontosabban ezeroldalas naplójából és egyéb írásaiból tíz-egynéhány éve egy kétkötetes kiadvány látott napvilágot unokájának, Paál Gábornak a gondozásában – Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben. Válogatás naplójából és írásaiból* I–II. (Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2008 [Bibliotheca Transsylvaniae]) –; a forráskiadás szakszerűtlenségét Horváth Sz. Ferenc szigorú bírálatával illette (kritikáját lásd a marosvásárhelyi *Látó* című folyóirat 2009. márciusi Számában,¹³ Paál Gábor válaszát és Horváth viszontválaszát a 2010. januári számban¹⁴). Bárdi majdnem három évtizede kiadta a kéziratos hagyaték jegy-

¹³ HORVÁTH Sz. Ferenc: Az unoka mesefája, avagy: hogyan ne közöljünk szövegeket (Paál Árpád: *A kisebbségi lét tanulói Erdélyben* c. könyvéről), *Látó*, 2009. március, <<http://www.lato.ro/article.php/Az-unoka-mesef%C3%A1ja-avagy-hogyan-ne-k%C3%B6z%C3%B6lj%C3%BCnk-sz%C3%B6vegeket-Pa%C3%A1l-%C3%81rp%C3%A1d-A-kisebbs%C3%A9gi-I-%C3%A9t-tanul%C3%B3k-%C3%A9vei-Erd%C3%A9lyben-c-k%C3%B6nyv%C3%A9r%C5%91/1264/>> (letöltve: 2021. 06. 19.).

¹⁴ PAÁL Gábor: Az unoka mesefájának folytatása. Hozzászólás Horváth Sz. Ferenc: Az unoka mesefája, avagy hogyan ne közöljünk szövegeket című írásához, *Látó*, 2010. január, <<http://www.lato.ro/article.php/Az-unoka-mesef%C3%A1j%C3%A1nak-folytat%C3%A1sa-Hozz%C3%A1sz%C3%B3l%C3%A1s-Horv%C3%A1th-Sz-Ferenc-Az-unoka-mesef%C3%A1ja-avagy-hogyan-ne-k%C3%B6z%C3%B6lj%C3%BCnk-sz%C3%B6vegeket-c%C3%ADm%C5%B1-%C3%ADr%C3%A1s%C3%A1hoz/1572/>> (letöltve: 2021. 06. 19.) és HORVÁTH Sz. Ferenc: Válasz Paál Gábor kritikájára, *Látó*, 2010. január, <<http://www.lato.ro/article.php/V%C3%A1lasz-Pa%C3%A1l-G%C3%A1bor-kritik%C3%A1j%C3%A1ra/1573/>> (letöltve: 2021. 06. 19.).

zékét – az meg maga is kitesz egy vékonyabb kötetet.¹⁵ Ugyanő tette föl a világhálóra Paál cikkeinek 943 tételből álló, Paál Árpád István készítette, utóbb Horváth Sz. Ferenc által kiegészített cikkbibliográfiáját.¹⁶

Efféle könyv összeállítása mindig lemondással jár; kegyetlen dolog, amikor az embernek döntenie kell, bekerüljön-e egy-egy írás a korpuszba, vagy esetleg sohasem olvassa már senki. A fentiekből viszont az következik, hogy az érdeklődő – egy vastkosabb kötet megjelenéséig is – minden Paál-szöveget megtalálhat, ha akar.

A könyv összeállítói jó módszert választottak: a szövegeket nem kronologikusan csoportosították, hanem a Paál-életmű legfontosabb kulcsfogalmait iparkodtak megtalálni, ezeket emelték ki cikluscímnek. A kiválasztott írásokat öt csoportba sorolták: az otthon, a székelység, az önkormányzat, a politikai aktivitás és a világnézetek.

Ha jól olvasom az írásokat, Paál tulajdonképpen antipublicista. Mondanivalója súlyos, kifejtésük gyakran nehézkes. Sok cikke – azok, amelyekben az érzelmekre akar hatni, természetesen nem tartoznak ide – egy jogtudományon csiszolódott elme politikusi szónoklata. Gyakran van bennük az olvasók – a szerző intenciói szerint alighanem tömegek – meggyőzésére irányuló törekvés, bizonyos könnyedség viszont csak ott, ahol tényekre, adatokra épít, ahol a szövegeknek tényközlő, felvilágosító, ismeretterjesztő jellegük van. A fogalmazás körülményessége, talán bonyolultsága, „metafizikai magaslatokba emelkedése” volna bennük a szabatoságért fizetett ár? Gondolom, alkati okokon túl sokszor azért nem tört a tiszta fogalmiságra, hogy megtévessze a cenzúrát, ahogy azt K. Lengyel Zsolt gondolta korábbi írásai kapcsán. Ha képeket használ, akkor is több bekezdésen át jut el mondandója magváig, szinte kínosan vigyázva arra, nehogy a szövegbe beférközhessen egy-egy frappáns, napi harcokban idézhető csattanó, bonmot, találó megfogalmazás. (Írmodorát jól szemlélteti az 1927-es *Újságíró almanach*ban közölt paródiasorozat rá vonatkozó darabja.) Legbensőségesebb témáját például így kezdi: „A szülőföld szép határa betapad a szív emlékezésébe, az agyba, a vérbe, az elhatárolásokba, az indulatokba. A gyermekkor játéka vagy szenvedései, az ifjúkor barátsága, az mind körülfonja a szülőföld képét a későbbi életkor idejére is. A későbbi életkor munkájához megadja a hangulatbőséget, a tettek izomerejét, a céltudások meggyőződéseit. Az emberek tevékenységét tulajdonképpen a szülőföldnek talán nem is tudott szeretete kormányozza. Abból a szeretetből nő ki a közélet iránti érdeklődés, abból nő ki az embereknek a haza iránt

¹⁵ Paál Árpád kézírathagyatéka. (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum.) Katalógus. Összeállította: BÁRDI Nándor. Szerkesztette: MONOK István, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta bibliothecaria. Tomus XII. fasciculus 2., Scriptum KFT. Szeged, 1992; <real.mtak.hu/33040/1/Monok_Paal_kezirathagyateka_1993.pdf> (letöltve: 2021. 06. 19.).

¹⁶ PAÁL Árpád István: Paál Árpád cikk [sic!] bibliográfia, <<https://paalarpad.adatbank.transindex.ro/>> (letöltve: 2021. 06. 19.).

való eszmeköre is. A szülőföldeknek ezt az emberekre és társadalmakra való hatását meg kell becsülni, mert csak ez a hatás teheti az embereket állandóan jókká, egymás iránt elnézőkké, egymás baját méltányolókká.”¹⁷ Olybá tűnik ez, mint amikor egy, a 21. századból megmaradt, a kehidai Deákok szellemi tekintélyével bíró, ám irodalmi ambíciójú táblabírórt rávesznek valamely köz- vagy magánjogi probléma részletekbe menő kifejtésére.

A jogban járatlan olvasó, így a recenziens számára is a klasszikus magyar szabadelvűség képviselői nyelvezetének visszaidézésével válik teljesen érthetővé, pontosá, megfoghatóvá, amit Paál közigazgatási kérdésekről és az ezekből származó következményekről, a kisebbségi sérelmekről mond. Például amikor nagyon világosan elmagyarázza, hogy a román állami centralizmus, részben a francia minta, részben a román fejedelemségekből átszármazó hagyomány értelmében a megszállt területek közösségi vagyonát állami vagyonnak minősítette, s ezzel az erdélyi magyarságot, magánszemélyek közösségét kifosztotta.

Paál legfontosabb álma a székely autonómia volt. Nem kétséges, hogy ennek érzelmi okai is voltak, de a program mégis egy tágabb koncepció része. Befelé is harcolnia kell: nemcsak a politikai aktivitás fontosságát kell megértetnie a – szerinte – kivárókkal szemben; a kötetben olyan írása is szerepel, amelyben a magyar-magyar feszültségek oldása céljából amellettt kénytelen érvelni, hogy a székely öngazgatás nem áll ellentmondásban az összmagyar érdekekkel. Csak a vak nem látja, hogy a székely autonómia az ő gondolkodásában az erdélyi magyar öngazgatás Piemontja. Törvényjavaslata első paragrafusá: „Székely község (communaute des Szeklers) azoknak a román állampolgároknak a szervezett összessége, akik Erdélyben a történelmi Székelyföldön és ennek közvetlenül összefüggő szomszédsága területén állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűeknek vallják, és szervezetük alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják [az én kiemelésem – F. T. G.]” Tisztán látszanak a kapcsolódási pontok a könyv első három cikluscíme – *Otthonosság, Székelység, Önkormányzatiság* – között. Mintája, a székely „vagyonszövetség”, a közbirtokosság, az „ősregi” vagyonszövetség lesz az „otthonterület”-ek egységének alapja, ha a rajta élő közösség önmagát szervezheti és igazgathatja. Gondolom, ezt az autonómiát a Székelyföldön kívül a személyi, intézményi autonómia különböző, épp lehetséges, megvalósítható változatai egészíthették volna ki. A kötetnek a Politikai aktivitás című ciklusában az 1921-es, háromszerzős, innen hiányzó röpirat Paál-tanulmányát is pótolják hasonló tárgyú írások, így a *Keleti Újság* 1920-as karácsonyi számába írt vezércikke.¹⁸

Csak a korszak európai abszurdoidjából következhet: Paál a német orientációja idején is demokratikus jogokat követel. Előtte, az 1920-as években, úgy látszik, teljes naivitással hisz abban, hogy a békeszerződésekből fakadó térkép-

¹⁷ A szülőföld szeretete, 55. p.

¹⁸ A magyarság politikai aktivitása, 176–180. p.

átrajzolást, akármilyen tragédiákkal járt is, az igazság szolgálatába lehet állítani. Romániának szerinte érdeke, hogy érvényesítse a létét biztosító nemzetközi dokumentumok – például a kisebbségvédelmi szerződés – irányelveit; *hinni akarja*, hogy Bukarestben működhet az államépítés etikája. Romániának minden állampolgára elvben egyenlő, aki a nemzeti kisebbségek tagjait másodrendű állampolgárokká kívánja kényszeríteni, az tehát az állam érdekeit sérti. Mintha fölvilágosító munkát végezne: a más politikai érdekszférából Közép-Európába behatólag Románia vezetőinek is el akarja magyarázni, hogy az elcsatolt területnek milyen jók, mennyire humánusak a helyi társadalomszervezési hagyományai. Amikor Vintilă Brătianu – éppen miniszterelnökként – kijelenti, hogy Románia a neki ítélt területeken középkori viszonyokat talált, nem azt magyarázza el neki, hogy a hagyományos szóhasználatban negatívnak tekintett középkori jellegzetességek inkább Románia örökségéhez tartoznak, mint a korábbi Magyarorszáéhoz – például a centralizmussal szemben itt van az önkormányzatiság gazdag öröksége –, hanem azzal érvel, hogy hiszen a középkor számos önkormányzati eleméből nőtt ki a modern társadalom, tehát jobb volna a fogalmakat szakszerűen használni. Itt csak a nyugat-európai történelemfejlődésre gondolhat; a könyvben azonban van utalás arra is, hogy a keleti, ázsiai lelkiség érvényesítése szerinte milyen fontos volna a nyugati anyagiassággal szemben¹⁹ (egyébként a *Napkeletben töröl* metszett turanista írást is publikált). Itt meg az lehet érdekes, hogy a korábbi Habsburg-, illetve germánellenesség hogyan változott át nála németbarátsággá. Sem ebben a könyvben, sem más általam ismert (kis számú) írásában nem láttam példát arra, hogy Paál hörög, csapkod, harci lobogót lenget, amikor a magyar sérelmekről beszél. Még a Rugonfalvi Kiss István szerkesztette *A nemes székely nemzet képébe* – nem sokkal a bécsi döntés előtt – írt (s álnéven közölt) tanulmányában is körültekintően igyekszik magyarázni, hogy miért jobb a magyar közigazgatási rendszer, mint a román.²⁰

Az, hogy Paál erőteljes mozdulattal átfordult a baloldalaról a jobbra (vö. az egyik főntebbi Kacsó-idézettel), szoros összefüggésben van azzal, hogy amikor a Nemzeti Párt, illetve a magyarországi önkormányzatok világában szocializálódott Iuliu Maniu került kormányra, nem decentralizáció, hanem dekoncentráció következett be (Paál ezt a terminust különben nem használja), s bár működhetek – igen szűk körű – önkormányzatok, de szigorúan az állami közigazgatás alá rendelve, a „népkisebbségi nemzet” és az „otthonterület” légvárai összeomlottak. A helyzet leírása után Paál így összegez: „Így állott elő az 1929-iki román közigazgatási törvénynek az a sajátságossága, hogy vannak benne önkormányzatok a kis falvakra, nagy falvakra, kis és nagy városokra, megyékre, tartományi területekre, de ezek a fokozatos önkormányzatok mégse egymás fölötti hatóságok, hanem mindenkinek külön-külön megvan a

¹⁹ *A magyarság világnézete*, 220–228. p.

²⁰ *A székely nemzet mai helyzete*, 82–114. p., terjedelmi okokból kihagyásokkal közölve.

maga államközponti alsóbb, felsőbb és legfelsőbb hatósága. Az önkormányzati hierarchikus rend mellett párhuzamosan fölépül egy hivatalnokhatósági hierarchikus rend is, mely mintegy kettőssé teszi az egész közigazgatási szerkezetet. Végeredményben azonban ez a kettősség a hivatalnoki hatóság túlnyomó hatalmában talál betetőzést, mely az önkormányzati akarásokat bármikor, bármely fokozatban elnyomhatja. Az önkormányzatok rögtöni feloszlataása minden fokozaton ott van fenyegető lehetőségként a törvényben”²¹.

Kísérjük meg, az e terjedelemben elkerülhetetlen egyszerűsítés kockázatát is vállalva, összefoglalni, mi volt Paál politikai célja legaktívabb korszakában! Románián belül az erdélyi magyarság „népkisebbségként” – kisebbségi nemzetként – való elismertetése, „otthonterület”-ének önigazgatása, közvetve tehát Románia átalakítása olyan nemzetiségi állammá, ahol a nemzetek, társadalomtöredékek (Bibó szavával) „összeműködnek”, és tiszteletben tartják egymást (és egymás hatásköreit). A magyar kisebbségen belül az aktív társadalmi, politikai és gazdasági élet feltételeinek garantálása, az akkor sokat rágott fogalmakkal az egység mellett a teljesség, azaz minden regionális és társadalmi csoportnak a magyar életben, munkában, sőt a politikában való részvétele, aktivitása, az érdekek összehangolt érvényesítése – a társadalom demokratikus megszerveződése. Ezek megvalósulása esetén az összmagyarságnak az új helyzettel való megbékítése, és részben ebből fakadóan a kisebbségi minta alapján a magyarországi társadalom és politika demokratizálása. A szomszéd országok kiegyezése, illetve Magyarország és az utódállamok előbb Duna-völgyi konföderációja, majd az európai köztársaság. Az, hogy Trianon előtt és 1930 után más volt a véleménye e kérdésekről, nem cáfolja, hogy mindezt az 1920-as években őszintén így gondolta. Biztosan tudta ugyanis, hogy el kell, és naiv módon remélte, hogy el is lehet kerülni az újabb, éveken át tartó értelmetlen emberpusztítást. Amelyből a magyarság megint csak vesztesen kerülhetne ki. A következő tíz év keresztényszocialista hivatásrendisége – egyébként kétlem, hogy ebből logikai kényszerrel következnek az antiszemitizmus – és a feltámadó Németországba vetett remény – amit, úgy látszik, nem befolyásolt az egyházak Hitler által végrehajtott megtöretése, illetve papok koncentrációs táborokba zárása – ennek csak a pótszere lehetett. Azt pedig jó lenne megtudni, hogyan értékelte saját hithű katolicizmusát a *Mit brennender Sorge* elolvasása után...

Paál Árpád a kisebbségi korszak elején is tudta már: „... mindennek van »azonban«-ja”²².

²¹ A kisebbségek részvétele az erdélyi [romániai] közigazgatásban, 165–166. p.

²² A magyarság pártalakulásai, 183. p.